

Interwencja uboczna

Kwestia przystąpienia do postępowania odwoławczego nie została dokładnie określona w prawie zamówień publicznych, dlatego też prawa i obowiązki uczestników postępowania nie są jednoznaczne i w pełni zrozumiałe.

Marcin Sypniewski

Interwencja uboczna polega na przystąpieniu przez osobę zwaną interwenientem do jednej ze stron procesu cywilnego. Interwenient musi posiadać interes prawny w tym, aby sprawa została rozstrzygnięta na korzyść strony, do której przystąpił (art. 76 kodeksu postępowania cywilnego – dalej: kpc). Interwenient uboczny przystępuje więc do tej ze stron, której zamierza pomóc wygrać proces. Celem jego przystąpienia do sprawy jest prewencyjna ochrona własnego interesu prawnego, który jest zagrożony negatywnym rozstrzygnięciem sprawy dla jednej ze stron procesu. Z tego powodu interwencję uboczną uważa się za inny, niż wytoczenie powództwa środek ochrony praw podmiotowych realizowany przed sądem¹.

Przykład

Przegranemu pozwanemu przysługiwać będą wobec osoby trzeciej roszczenia regresowe ze stosunków obligacyjnych. Osoba ta wstępuje jako interwenient do procesu cywilnego, gdyż jest zainteresowana rozstrzygnięciem korzystnym dla pozwanego.

Rodzaje interwencji

Można wyróżnić dwa rodzaje interwencji ubocznej: samoistną i niesamoistną.

* Interwencja uboczna samoistna zachodzi zgodnie z art. 81 kpc wówczas, gdy z istoty stosunku prawnego lub na mocy ustawy orzeczenie wydane w sprawie odniesie bezpośredni skutek w stosunku między interwenientem ubocznym a przeciwnikiem strony, do której przystępuje. Należy zauważyć, iż art. 81 kpc nie dotyczy relacji prawnej między interwenientem a stroną, do której przystępuje, gdyż związek między tymi podmiotami zauważyć można w każdej interwencji ubocznej z uwagi na konieczność wykazania przez interwenienta interesu prawnego. Artykuł 81 kpc zakłada ponadto istnienie szczególnej więzi prawnej między interwenientem a przeciwnikiem strony, do której przystąpił, w następstwie czego wyrok, jaki zapadnie w procesie, odniesie bezpośredni skutek prawny między interwenientem a przeciwnikiem strony. Interwenient najczęściej jest podmiotem stosunku prawnego rozpoznawanego w procesie, a poza tym pozostaje ze stroną procesu, do której przystępuje w takim stosunku prawnym, iż na podstawie prawa materialnego mające zapaść w procesie rozstrzygnięcie może oddziaływać bezpośrednio na jego sytuację prawną w sposób bezpośredni, np. objąć sprawę skutkami powagi rzeczy osądzonej. Interwenient posiada również interes prawny, gdy nie jest stroną stosunku prawnego rozpoznawanego w procesie osoba, lecz jest legitymowany na podstawie wyraźnego przepisu do wszczęcia procesu w danej sprawie. Więzy prawna między interwenientem a osobą, do której on przystępuje może wynikać z istoty stosunku prawnego rozpoznawanego w procesie.

Przykład

Strona i interwenient są współwłaścicielami, a tylko jeden ze współwłaścicieli wytoczył powództwo windykacyjne zmierzające do ochrony wspólnego prawa (art. 209 kc). Wstąpienie interwenienta do sprawy wywołuje bezpośredni skutek prawny między interwenientem a przeciwnikiem strony, do której przystąpił.

Więź prawna między przeciwnikiem strony, do której interwenient przystąpił a interwenientem może wynikać również z przepisu ustawy.

Przykład

Interwencja uboczna współnika spółki jawnej po stronie pozwanej spółki z uwagi na jego odpowiedzialność subsydiarną² (art. 31 § 1 ksh).

* Interwencja niesamoistna występuje wówczas, gdy oddziaływanie orzeczenia na sytuację prawną interwenienta będzie miało tylko charakter pośredni. Osobę trzecią łączy ze stroną, do której zamierza przystąpić, tego rodzaju stosunek prawny, że na podstawie przepisów prawa materialnego mający zapaść w procesie wyrok może wyrzucić korzystny lub niekorzystny skutek prawny w sferze prawnej tej osoby.

Przykłady

1. Wstąpienie notariusza jako interwenienta ubocznego w procesie, którego przedmiotem jest wzruszenie czynności prawnej sporządzonej z jego udziałem. Notariusz posiada interes prawny w przystąpieniu do jednej ze stron przejawiający się w ochronie stabilności sporządzonego aktu notarialnego oraz przeciwdziałaniu łatwego podważenia porządku prawnego aktem tym wywołanym³.
2. Wstąpienie sprawcy szkody jako interwenienta ubocznego w procesie po stronie zakładu ubezpieczeń, który został pozwany przez poszkodowanego w wypadku komunikacyjnym.

Interwenient nie jest stroną procesu, lecz osobą trzecią uprawnioną do wstąpienia i działania w procesie. Musi on jednak, podobnie jak strony, posiadać zdolność sądową, procesową lub należyte zastępstwo, należytą reprezentację w przypadku podmiotów, które nie są osobą fizyczną. Skutkiem procesowym braku spełnienia tych przesłanek jest odrzucenie interwencji (art. 199 kpc), chyba że braki mogą zostać uzupełnione przy odpowiednim zastosowaniu art. 70-71 kpc.

Przyjmuje się, iż możliwość zgłoszenia interwencji ubocznej jest ograniczona w niektórych sprawach o prawa stanu, jeśli interes prawny interwenienta do przystąpienia do sprawy nie jest bezpośredni i osobisty.

Przykłady

1. Interwencję uboczną w sprawie o zaprzeczenie ojcostwa zgłasza mężczyzna, który twierdząc, że nie jest ojcem dziecka chciałby uchronić się przed prowadzeniem przeciwko sobie procesu o ustalenie ojcostwa⁴ (orzeczenie SN z dnia 30 lipca 1968 r., II CZ 139/68, OSN 1969, nr 5, poz. 96).
2. Interwencja uboczna zgłoszona przez bigamicznego współmałżonka w sprawie rozwodowej swojej żony⁵.

Zgłoszenie

Wstąpienie do sprawy interwenient uboczny zgłasza w piśmie, w którym podaje jaki ma interes prawny we wstąpieniu i do której ze stron przystępuje. Z art. 77 kpc wynika jednoznacznie, iż interwencji ubocznej nie można wnieść ustnie do protokołu. Pismo zgłaszające interwencję należy doręczyć obu stronom.

Pismo to wymaga również zachowania ogólnych warunków formalnych pism procesowych (art. 126 i n. kpc), a nadto uiszczenia opłaty sądowej w wysokości 1/5 części wpisu dla sprawy, chyba że zgłoszenie jest połączone z inną czynnością procesową podlegającą wpisowi – wówczas uiszczyć należy wpis wymagany dla tej czynności. Jeżeli kilka osób zgłasza

interwencje uboczne w jednym piśmie procesowym, każda z nich uiszcza wpis od swojej indywidualnej interwencji (uchwała SN z dnia 10 kwietnia 2003 r., III CZP 20/03, OSN 2004, nr 2, poz. 16).

Interwencję można zgłosić:

- * po stronie powoda od chwili wniesienia sprawy do sądu,
- * po stronie zaś pozwanego od chwili doręczenia mu odpisu pozwu.

Termin końcowy to moment ostatecznego zamknięcia rozprawy przez przewodniczącego sądu drugiej instancji. Interwencję zgłoszoną po tym terminie sąd na podstawie art. 76 kpc odrzuci jako niedopuszczalną. Postanowienie sądu w tym przedmiocie nie jest zaskarżalne. Interwencja uboczna jest niedopuszczalna w postępowaniu uproszczonym (art. 505⁴ kpc).

Przypozwanie

Interwencja uboczna może zostać wniesiona z wyłącznej inicjatywy samego interwenienta zainteresowanego rozstrzygnięciem sądu lub na skutek przypozwania uregulowanego w art. 84 – 85 kpc.

Przypozwanie polega na tym, iż strona, której w razie niekorzystnego dla niej rozstrzygnięcia przysługiwałoby roszczenie względem osoby trzeciej albo przeciwko której osoba trzecia mogłaby wystąpić z roszczeniem, może zawiadomić taką osobę o toczącym się procesie i wezwać ją do wzięcia w nim udziału. W tym celu strona wnosi do sądu pismo procesowe wskazujące przyczynę wezwania i stan sprawy. Pismo to doręcza się niezwłocznie osobie trzeciej, która może zgłosić swe przystąpienie do strony jako interwenient uboczny.

Przesłanki dopuszczalności

Przesłanką dopuszczalności interwencji ubocznej jest istnienie interesu prawnego osoby zgłaszającej ją, aby sprawa została rozstrzygnięta na korzyść jednej ze stron, tj. tej do której interwenient przystępuje. Przesłanka ta, jak się wydaje winna być badana przez sąd tylko w przypadku zgłoszenia opozycji przez stronę procesu. Sprzeczne z zasadą kontrydiktoryjności (istnieniem sporu w każdym procesie cywilnym) orzecznictwo sądów (np. orzeczenie SN z dnia 8 czerwca 1967 r., I CZ 24/67, OSN 1968, nr 1, poz. 9), w którym dopuszczono badanie z urzędu istnienia interesu prawnego, zdaniem części doktryny stanowi przykład wykładni *contra legem* (wbrew ustawie) i powinno ulec rewizji⁶.

Interes prawny w prawie cywilnym jest rozumiany szeroko. Przyjmuje się, iż może mieć charakter zarówno majątkowy, jak i niemajątkowy. Nadto, koniecznym jest aby interes dotyczył określonego prawa lub stosunku prawnego, a nie był czysto uczuciowy czy emocjonalny⁷.

Opozycja

Z art. 78 § 3 kpc wynika, że osoba trzecia uzyskuje status interwenienta ubocznego już z chwilą wniesienia do sądu pisma (interwencji). Każda ze stron procesu może zakwestionować jednakowoż udział interwenienta w procesie w drodze opozycji. Środek ten nie przysługuje jedynie temu, kto przypozwał osobę trzecią zgodnie z art. 84 kpc.

Terminowe zgłoszenie opozycji skutkuje wyznaczeniem przez sąd osobnej rozprawy między interwenientem a zgłaszającym opozycję. Po przeprowadzeniu tej rozprawy sąd albo oddali opozycję, jeśli uzna, że interwenient uprawdopodobnił swój interes prawny, albo uwzględni opozycję i nie dopuści interwenienta do udziału w sprawie. Na każde z tych postanowień przysługuje zażalenie (art. 394 § 1 pkt 3 kpc).

Uprawomocnienie postanowienia sądu uwzględniającego opozycję powoduje, iż interwenient przestaje być podmiotem toczącego się postępowania, a czynności podjęte przez niego uważa się za niebyłe.

Uprawnienia

Interwenient uboczny podejmuje czynności procesowe we własnym imieniu i nie może w drodze czynności procesowych rozporządzać przedmiotem procesu (np. zmieniać lub kumulować roszczenia procesowe, cofnąć pozew) ani też dokonywać czynności procesowych wywołujących skutki materialnoprawne (np. zrzeczenie roszczenia, zawarcie ugody).

Interwenientowi, zgodnie z art. 80 kpc należy od chwili jego wstąpienia do sprawy doręczać zarówno zawiadomienia o terminach i posiedzeniach sądowych, jak i orzeczenia sądu.

Czynność interwenienta niesamoistnego pozostająca w sprzeczności z uprzednią czynnością lub oświadczeniem strony jest bezskuteczna z mocy samego prawa. Samo zaniechanie jednakże dokonania czynności przez stronę przy jednoczesnym działaniu interwenienta nie oznacza zaistnienia negatywnej przesłanki wymienionej w art. 79 zd. 2 (orzeczenie SN z dnia 10 listopada 1982 r., II CZ 121/82, OSNC 1983, nr 9, poz. 131).

Przykłady

1. Jeżeli strona przyznała okoliczność faktyczną (art. 229 kpc), to interwenient nie może zgłaszać wniosków dowodowych co do tego faktu.
2. W przypadku, gdy strona nie wypowiedziała się, co do twierdzenia o fakcie strony przeciwnej, to wskutek wypowiedzi interwenienta sąd nie może takiego faktu uznać za przyznany (art. 230 kpc).
3. Brak podniesienia przez stronę zarzutu przedawnienia nie oznacza, iż nie może on zostać podniesiony przez interwenienta.

Zgodnie z art. 82 kpc interwenient uboczny nie może w stosunku do strony, do której przystąpił, podnieść zarzutu, że sprawa została rozstrzygnięta błędnie albo że strona ta prowadziła proces wadliwie. Zarzut taki może być podniesiony przez interwenienta jedynie, gdy stan sprawy w chwili przystąpienia interwenienta uniemożliwił mu korzystanie ze środków obrony albo gdy strona umyślnie lub przez niedbalstwo nie skorzystała ze środków, które nie były interwenientowi znane. Przepis ten reguluje skutek interwencyjny w późniejszym procesie regresowym, w którym strona pozwała interwenienta (lub odwrotnie).

Przykład

Towarzystwo ubezpieczeniowe przegrało proces z poszkodowanym w wypadku komunikacyjnym. Ubezpieczyciel w trakcie procesu nie podniósł przysługującym mu zarzutu przedawnienia. Jeżeli sprawca szkody występował jako interwenient i ubezpieczony od OC w wyżej wymienionym towarzystwie, to nie może podnieść zarzutu, że nie ponosi odpowiedzialności za szkodę towarzystwa z powodu błędnego prowadzenia przez nie procesu.

Ponadto, art. 83 kpc zezwala na następstwo procesowe interwenienta w miejsce dotychczasowej strony. Przyjmuje się, że na mocy tego przepisu interwenient może także wstąpić obok dotychczasowej strony. Powstałe w ten sposób współuczestnictwo procesowe będzie jednolite, jeżeli wstępujący był interwenientem samoistnym. Interwenient po wejściu do procesu uzyska taki sam status, jaki miała w procesie ustępująca strona i będzie związany dokonanymi uprzednio czynnościami procesowymi (art. 79) oraz ich skutkami procesowymi i materialnoprawnymi⁸.

W przypadku interwencji samoistnej interwenient nie jest stroną procesu, lecz jest stroną stosunku cywilnoprawnego rozpoznawanego w procesie, stąd wyrok sądu wywoła bezpośredni skutek w jego sferze prawnej. Skutkiem tym jest przede wszystkim rozszerzona powaga rzeczy osądzonej, która swoimi skutkami obejmie także interwenienta samoistnego.

W związku z tym, iż do interwencji samoistnej stosuje się przepisy o współuczestnictwie jednolitym (art. 81 kpc) interwenient ten ma prawo dokonywać czynności sprzecznych z czynnościami i oświadczeniami strony, do której przystąpił, a strona bez jego zgody nie może zawrzeć ugody, zrzec się roszczenia albo uznać powództwa (art. 73 § 2 w zw. z art. 81).

Zauważyć należy ponadto, iż czynności procesowe interwenienta mogą być niezgodne z czynnościami strony, która nie może również skutecznie sprzeciwić się wniesieniu skargi lub apelacji, podobnie jak i sam interwenient nie może zniweczyć czynności dokonanych przez stronę (np. cofnąć skargi). Z kolei wszelkie czynności dyspozytywne strony (np. uznanie żądania) wymagają zgody interwenienta⁹.

Interwencja w zamówieniach

Nowelizacja ustawy z dnia 29 stycznia 2004 r. Prawo zamówień publicznych (dalej: Pzp) wprowadziła instytucję podobną do interwencji ubocznej do postępowania odwoławczego przed zespołem arbitrów.

Na podstawie art. 184 ust. 3 Pzp wykonawca najpóźniej do czasu otwarcia posiedzenia zespołu arbitrów może zgłosić przystąpienie do postępowania odwoławczego wskazując swój interes prawny i stronę, do której przystępuje. Zgłoszenie przystąpienia zgłasza się prezesowi UZP, przekazując kopię zamawiającemu i wykonawcy wnoszącemu odwołanie.

Identycznie jak przy interwencji ubocznej, czynności wykonawcy, który przystąpił do postępowania odwoławczego nie mogą pozostawać w sprzeczności z czynnościami strony, do której przystąpił.

Ustawodawca nie był jednak konsekwentny w zastosowaniu instytucji interwencji ubocznej, gdyż w ust. 5 cytowanego przepisu stwierdził jedynie, iż do postępowania cywilnego stosuje się odpowiednio przepisy kpc o sądzie polubownym. Brak wyraźnego odesłania do przepisów o interwencji ubocznej powodować może w praktyce wątpliwości odnośnie statusu przystępującego do postępowania odwoławczego, zwłaszcza w przypadku zgłoszenia sprzeciwu (opozycji) wobec jego przystąpienia. Ustawodawca ograniczył się jedynie do stwierdzenia w §6 rozporządzenia Prezesa Rady Ministrów z dnia 17 maja 2006r. w sprawie regulaminu postępowania przy rozpatrywaniu odwołań (DzU nr 87, poz. 603), iż do wykonawcy przystępującego do postępowania odwoławczego stosuje się odpowiednio przepisy dotyczące uczestników postępowania.

Skarga na wyrok zespołu arbitrów

Możliwość złożenia skargi do sądu przez wykonawcę, który przystąpił do postępowania odwoławczego na zasadach wymienionych wyżej nie winna budzić wątpliwości. Zgodnie z rozporządzeniem stosuje się do niego przepisy dotyczące uczestników postępowania i z tego tytułu przysługują mu określone w Pzp środki ochrony prawnej.

Zgodnie z opinią doktryny i orzecznictwem powstałymi jeszcze przed ostatnią nowelizacją Pzp możliwe jest także zgłoszenie interwencji ubocznej przez wykonawcę nieuczestniczącego w postępowaniu odwoławczym przed zespołem arbitrów w postępowaniu skargowym przed sądem. Zgłoszenie interwencji ubocznej upoważnia interwenienta do samodzielnego złożenia skargi do sądu na wyrok zespołu arbitrów. Możliwość zgłoszenia interwencji ubocznej jest więc wyjątkiem od obowiązującej w zamówieniach publicznych zasady, iż dla skorzystania z kolejnego środka ochrony prawnej należy wyczerpać wcześniejsze środki – w tym przypadku skargę złożyć może wykonawca, który nie był uczestnikiem postępowań protestacyjnego i odwoławczego.

Nie wzbudza wątpliwości, iż wykonawca, którego oferta została przyjęta przez zamawiającego w postępowaniu o zamówienie publiczne, ale niebiorący udziału w postępowaniu przed zespołem arbitrów wywołanym odwołaniem innego oferenta, jest

legitymowany do zgłoszenia interwencji ubocznej po stronie zamawiającego. Posiada bowiem interes prawny w uzyskaniu zamówienia.

Nadto, wykonawcy takiemu przysługuje prawo wniesienia do sądu okręgowego skargi na wyrok zespołu arbitrów po zgłoszeniu interwencji ubocznej po stronie zamawiającego i wykazaniu interesu prawnego w rozstrzygnięciu skargi na jego korzyść (uchwała SN z dnia 16 lipca 2003 r., III CZP 47/03 OSNC 2004/10/150) nawet w przypadku, gdy zamawiający skargi takiej nie złoży.

W związku z powyższymi uwagami stwierdzić należy, iż wykonawca może także zgłosić interwencję uboczną po stronie wykonawcy będącego uczestnikiem postępowania odwoławczego. Interwenientowi takiemu przysługiwać będzie, na zasadach omówionych wcześniej, prawo samodzielnego złożenia skargi na wyrok zespołu arbitrów, jeżeli wykaze swój interes prawny, by sprawa została rozstrzygnięta na korzyść wykonawcy, do którego przystępuje.

Nadmienić należy, iż jeżeli skarga została złożona po rozpoczęciu biegu terminu do zaskarżenia wyroku zespołu arbitrów przez zamawiającego, wykonawcę wiąże ten termin. Zgłoszenie interwencji ubocznej w czasie biegu terminu procesowego w stosunku do strony postępowania, do której interwenient przystępuje, powoduje bowiem, że termin ten staje się wiążący także dla interwenienta¹⁰.

Uzasadnieniem wskazanego wyżej stanu jest fakt, iż skarga jest środkiem odwoławczym wszczynającym postępowanie sądowe, do którego stosuje się przepisy o apelacji (art. 194 ust. 2 Pzp), a więc także poprzez dalsze odesłanie (art. 391 § 1 kpc) – przepisy o postępowaniu przed sądem pierwszej instancji. Możliwe jest więc posłużenie się w tym postępowaniu instytucją interwencji ubocznej (art. 76-83 kpc), której zgłoszenie można połączyć z wniesieniem skargi na wyrok zespołu arbitrów (art. 77 § 2 kpc). Obowiązuje również termin do zgłoszenia interwencji (art. 76 kpc). Na taką możliwość wskazuje wyrok Sądu Okręgowego w Warszawie z 30 października 2003 r. (sygn. akt: V Ca 983/03).

Przykład

Oferta przedsiębiorstwa budowlanego X została wybrana jako najkorzystniejsza przez komisję przetargową. Jeden z konkurentów przedsiębiorstwa (firma Y) złożył protest na czynność wyboru najkorzystniejszej oferty żądając wykluczenia, a po jego oddaleniu przez zamawiającego – odwołanie. W wyniku uwzględnienia odwołania zespół arbitrów nakazał zamawiającemu odrzucenie oferty firmy X i dokonanie ponownej oceny ofert. Pomimo, iż firma X nie uczestniczyła w postępowaniu odwoławczym, może zgłosić interwencję uboczną po stronie zamawiającego i – nawet w wypadku bierności zamawiającego – złożyć skargę do sądu okręgowego na wyrok zespołu arbitrów.

Interwencja w postępowaniu skargowym

Zapewnienie każdemu z wykonawców, także nieuczestniczących w postępowaniu odwoławczym, możliwości udziału w postępowaniu skargowym wynika także z art. 1 dyrektywy Rady 92/13/EWG z dnia 25 lutego 1992 r., która mówi iż, procedury odwoławcze powinny być dostępne co najmniej dla każdej osoby, która ma lub miała interes w uzyskaniu zamówienia i która została poszkodowana lub jest zagrożona poszkodowaniem w wyniku domniemanego naruszenia.

Interwencja uboczna w postępowaniu skargowym ma charakter interwencji samoistnej, w związku z czym stosuje się do niej przepisy o współuczestnictwie jednolitym. Zgłoszenie interwencji ubocznej wymaga dochowania wszelkich wymogów formalnych określonych przepisami kpc. W szczególności interwenient powinien wykazać swój interes prawny, który zgodnie z wykształconą linią orzecznictwa i opiniami doktryny w zamówieniach publicznych

przejawia się przede wszystkim w tym, iż interes prawny interwenienta może doznać uszczerbku w konkretnym postępowaniu i polegać na tym, iż traci on możliwość uznania jego oferty za ofertę najkorzystniejszą. Interes ten nie może być oceniany zwłaszcza pod kątem ewentualnego i niepewnego udziału interwenienta w przyszłym postępowaniu przetargowym (wyrok Sądu Okręgowego w Warszawie z 10 kwietnia 2003 r. sygn. akt 165/03). Interes prawny interwenienta przejawiać powinien się więc w tym, że w następstwie uwzględnienia skargi i dokonania ponownej oceny ofert jego oferta zostanie wybrana jako oferta najkorzystniejsza¹¹.

W związku z powyższymi rozważaniami podkreślić należy niezbyt dokładną regulację postępowania odwoławczego w przepisach Pzp. Wydaje się niezbędnym de lege ferenda, aby ustawodawca konstruując instytucje przystąpienia do postępowania odwoławczego wyraźnie odesłał do przepisów kpc o interwencji ubocznej. Pozwoliłoby to jednoznacznie na określenie praw i obowiązków uczestników postępowania odwoławczego, zwłaszcza w kwestii opozycji wobec przystąpienia i jednocześnie uporządkować mogło kwestię uprawnienia do wniesienia skargi na wyrok zespołu arbitrów przez wyznaczenie terminu do zgłoszenia interwencji.

Autor jest doktorantem na Wydziale Prawa i Administracji Uniwersytetu Warszawskiego oraz właścicielem firmy doradczej DPG Doradztwo Prawno-Gospodarcze.

¹ A. Jakubecki (red.): J. Bodio, T. Demendecki, O. Marcewicz, P. Telenga, M. P. Wójcik, Kodeks postępowania cywilnego. Praktyczny komentarz, Zakamycze, 2005, wyd. II.

² S. Kowalski, Odpowiedzialność wspólników spółki jawnej za zobowiązania spółki, Prawo Spółek 2003/7-8/40 – t. 2.

³ A. Oleszko, Notariusz przed sądem, Rejent 2001/5/145.

⁴ A. Jakubecki (red.)...

⁵ Z. Krzemiński, Pytania i odpowiedzi prawne, Palestra 1990/11-12/46.

⁶ A. Jakubecki (red.) ...

⁷ J. Ignatowicz, System prawa cywilnego, tom I, Wydawnictwo PAN, 1985, s. 875.

⁸ A. Jakubecki (red.) ...

⁹ R. Szostak, Głosa do uchwały SN z dnia 16 lipca 2003r., III CZP 47/03, Przegląd sądowy 2005/6/144.

¹⁰ R. Szostak ...

¹¹ Podobnie w odniesieniu do odwołania orzekł zespół arbitrów w dniu 16 września 2003 r., sygn. akt UZP/ZO/0-1348/03.